

Драгутин ЛЕКОВИЋ*

МИСТЕРИЈЕ И ПОРУКЕ САВРЕМЕНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Трансформација западног капитализма, која је започела пре скоро седам деценија, изазвала је крупне промене не само у животу западноевропског друштва него и у светским размерама.

У току те трансформације капитализам је доживео значајне промене – превладао је своје економске и политичке тешкоће, отклонио економске кризе и социјалне немире и сукобе, објединио се и постао просперитетан и стабилан. Све то је створило утисак да је бескризни капитализам најзад пронађени облик доброг и опште-прихватљивог друштва.

Хладни рат, који је трајао скоро четири деценије, знатно је подстакао развитак западног капитализма и много допринео како обједињавању капиталистичких држава тако и просперитету западног друштва, односно његовог друштвено-политичког система.

Победом над европским социјалистичким земљама, нарочито над Совјетским Савезом, и прокламовањем „новог светског поретка”, створен је утисак да су либерална економија, правна држава, плуралистичка демократија и индивидуална права и слободе најзад пронађени облик светског економског, политичког и културног препорода. Идеолози мондијализма – посебно Фукујама, то је означио као крај историје, или као вечну доминацију либерализма.

Либералистички оптимистички занос довео је до потискивања Маркса и марксизма и до мање-више успешног оспоравања не само постојећих модела социјализма него и социјализма као политичке теорије.

* Академик Драгутин Лековић, ЦАНУ

Дуготрајна доминација либералног капитализма довела је и до свеобразне преорентације економске науке – до њеног дезинтересовања за феномен економских криза – њихових узрока и ефикасне борбе против њих. Сви – како економисти тако и државници и политичари – много више су се бавили проблемом успешног предузетништва и обезбеђивања већег профита, него економским кризама и њиховим отклањањем.

Све наведено имало је двојаке последице – неприпремљеност наведених, као и садашњих, актера за разумевање феномена криза и до њихове практичне неспособности за успешно отклањање економских криза. Економска, као и политичка наука, носили су и још увек носе печат либералистичког оптимизма.

Изненађујуће банкротство моћне и угледне америчке банке „Браћа Лиман”, септембра 2008. године, најавило је историјски заокрет у развоју капитализма, могло би се рећи *нову еџају* у његовом постојању; крај његовог вишедеценијског бескризног егзистирања и улазак у период значајних економских поремећаја и криза.

Шеф Беле куће Буш Млађи није хтео да се заузме да поменућа банка не банкротира и она је убрзо потонула.

Буш, по свој прилици, није хтео да банку спасава како се не би огрешио о свето правило економског либерализма – по коме банке треба саме суверено да послују и да саме сносе последице својих одлука.

Питање које се у вези с тим може поставити је да ли је Буш погрешно што се није ангажовао да спасе банку. Из данашњих услова – марта-маја 2009. године, када се излаз из постојеће кризе види и у подржављењу банака, могло би се рећи да је погрешно. То би потврђивале и непосредне последице банкротства банке „Браћа Лиман”.

Озбиљност банкротства поменуће банке огледа се у томе што су, према америчкој штампи, после непуна два дана – између 17. и 18. септембра 2008. године, акције на светским финансијским берзама изгубиле око 600 милијарди долара.

Изненађујући негативни ефекат тог банкротства збунио је и забринуо не само светске државнике и банкаре него је приморао и светски економски форум у Давосу да се позабави њиме. Али, као што ћемо то видети, осветљавања узрока настале кризе и адекватне операционализације отклањања последица, нису биле на нивоу кризне ситуације.

Особеност данашње економске кризе састоји се у томе што је више нетипична него типична. Избила је сасвим изненадно и неочекивано. Избила је сасвим безначајно – после банкротства једне моћне америчке банке. Избила је у жеку кредитног бума. И на крају, проширила се тако брзо да је нагло постала светска криза.

Ко сноси главну одговорност за настанак дате економске кризе? Иако су мишљења о томе мање-више подељена, највећи број експерата сматра да су то Сједињене Америчке Државе, где је криза и настала.

Треба рећи да ту постоји двострука одговорност – прво администрације која је чврсто веровала у успешну саморегулацију економског живота друштва и која је, ради фаворизовања економског просперитета, сасвим пасивно посматрала кредитни бум који су подстицале банкарске и финансијске институције.

Одговорни су и амерички крупни банкари, кредитори и финансијери, који су, ради обезбеђивања већих прихода, фаворизовали кредитни бум преко дозвољених граница.

Поред одговорности субјективних фактора, треба истаћи да је криза везана и за инхерентну логику самог капитала, који – у одређеним условима, искаче из своје регуларности.

Текућа економска криза има и битно *класно* обележје. Практичне мере које одговорни западни актери препоручују и примењују за њено превазилажење, јасно показују да се – макар у крајњој инстанци – ради о сукобу *бојатних* и *сиромашних* и да богати највише брину о томе да обезбеде своја богатства и да терет кризе пребаце на леђа сиромашних.

То *класно* обележје, поред осталог, потврђује и чињеница да званичници и богаташи мање-више запостављају социјалне последице постојеће глобалне економске кризе и не воде рачуна да довољно заштите опстанак оних које је криза бацила на улицу и осудила на сиромаштво и глад.

О тим социјалним последицама кризе није се довољно водило рачуна ни на самиту Г-20 у Лондону, који је заседао 2. априла 2009. године. Само је премијер Руске Федерације Владимир Путин том питању поклатио дужну пажњу и нагласио да ће социјална заштита угрожених бити прва брига владе којој је он на челу.

Појава финансијске кризе показала је да ни економисти, а још мање државници и политичари, нису на нивоу датог историјског догађаја.

Заостајање савремене економске науке, као и политичке теорије, а за њима и одговорних државника и политичара, и одсуство знања и образовања у објашњавању постојеће кризе напосто су изненађујући.

Ни економски светски форум у Давосу, коме су присуствовали најугледнији економисти света, међу којима и добитник Нобелове награде за економију Џозеф Штиглиц, као и најугледнији светски државници, ни заседање европских представника у Бриселу, а ни стручњаци Светске банке и Међународног монетарног фонда, па ни недавни европски скуп министара финансија Г-20, који је одржан у Лондону, у својим изјавама нису рекли ништа битно о узроцима и карактеру саме кризе, а још мање о перспективама њеног превладавања. Констатовали су најпростију ствар – да је то највећа криза од велике депресије из 1929. године, те да ће требати пуно напора да се она превазиђе. Ако су начелне мере које су предлагали, ситуационо гледано, биле прихватљиве, предложене практичне мере биле су испод нивоа ситуације.

Ако конференције и састанци државника, политичара и економиста, сазвани ради разматрања постојеће економске кризе, нису били на нивоу догађаја, самит групе Г-20, који је заседао у Лондону 2. априла 2009. године, отишао је даље како у објашњењу узрока поменуте кризе тако и назначавању мера да се она заустави и превазиђе.

У објашњењу узрока настанка кризе био је отворено самокритичан – јавно је признао да су економисти, државници и политичари погрешили што су потпуно елиминисали регулацију.

На практичном плану самит је утростручио богатство ММФ-а, одлучио да у светску економију уложи 1.100 милијарди долара са обавезом да се новац првенствено додели земљама које су најтеже погођене кризом и земљама у развоју.

Самит је одлучио да се створи међународно тело – Савет за финансијску стабилност, који ће државницима и економским актерима предлагати одређене опортуне мере и надзирати делатност светских финансијских институција и међународна финансијска пословања.

Одлучено је и да се, после окончања кризе, повећају резерве у капиталу финансијских институција, како би биле спремне да благовремено интервенишу у случају финансијских тешкоћа и поремећаја. Одлучено је и да се фондови приватних финансијских фир-

ми – НЕЦ-фондови – подвргну државној контроли, јер се показало да уколико су неконтролисани доприносе нарушавању нормалних финансијских токова.

Иако су одлуке и практичне мере лондонског самита несумњиво значајне, заокрет у реформи капитализма, који су учесници најавили и који је светска јавност очекивала, изостао је.

У погледу трајања постојеће економске кризе државници и политичари, а са њима и економисти, нису резоновали на нивоу догађаја. У почетку су сматрали да се ради о „цунами-кризи”, која ће као вихор брзо проћи. Затим су закључили да ће криза трајати до пролећа 2009. године, а да ће се после тога економски процеси нормализовати. Други су, пак, сматрали да глобална криза неће трајати више од годину дана. Један од најпознатијих америчких стручњака трајање поменуте кризе померио је на две године. Иза тога је познати професор историје на америчком универзитету Корнел, Чен Дан, изјавио да ће се радити о „вишегодишњем продрхтавању”. Продрхтавање је добар израз, али оно настаје као последица економске кризе.

Сва ова и њима слична предвиђања су мање-више нереална. Пре свега, када криза у целини није *ваљано* теоријски објашњена, са њом је много теже изаћи на крај. Затим, савремена економска криза, непосредно узета, је криза новца, криза кеша, или готовине, а новац не само да у свему посредује него је и неуловљив. Тешкоће ствара и одсуство солидарности главних актера у борби са кризом. Сви мање-више мисле на себе и своје државе, а запостављају опште и синхронизоване напоре и, још више, заједничке жртве. Али, то није све.

Криза, која је равна експлозији атомске бомбе, не може се тако лако а ни тако брзо отклонити, јер је постала глобална и јер је изазвала ужасне последице. Имобилизирала је светске финансијске токове, изазвала банкротства огромног броја финансијских установа и привредних предузећа, и оставила милионе људи без посла.

Превазићи све те поремећаје, ускладити плуралитет економских субјеката и активности и вратити економију у нормално стање било би могућно само трајним колективним ангажовањем, улагањем баснословних финансијских средстава у општи фонд и уз то на дужи временски рок неголи се предвиђа. Ово тим више што текућа криза од финансијских поремећаја почиње да захвата и само економско ткиво.

Економски национализам, или европски регионализам, који поједини државници препоручују за излаз из кризе и почињу да га примењују, пре би продубио постојећу кризу неголи је отклонио. Чак је могућно да би пре припремио нову кризу него што би елиминисао постојећу.

Битно питање које у вези са датом економском кризом треба поставити је: да ли је она *ситуациона* или *сйварна*? Другачије речено, да ли је непосредно условљена економским и финансијским околностима и ограничена на те околности, или је динамична и етапна?

На ово питање врло је тешко одговорити, јер је време од избијања кризе релативно кратко. Али, због околности да она поред финансијско-монетарне кризе захвата и економско ткиво земље, може се претпоставити да ће бити етапна. Другачије речено, то значи да је досадашња криза, по свој прилици, само прва етапа и да ће уследити и наставити се у другим етапама.

За успешно превладавање постојеће економске кризе врло битно је практично понашање администрације Сједињених Америчких Држава, јер је та администрација најодговорнија за избијање поменуте кризе, а уз то САД су од свих других земаља најбогатије.

Треба истаћи да је текућа економска криза дошла у најгоре време за Сједињене Америчке Државе – у време рата у Ираку, војног ангажовања у Авганистану, крајње заоштрених односа са Ираном, опадања утицаја на Блиском истоку и знатног погоршања односа са Русијом. У овако вишеструко тешкој ситуацији у којој се налазе Сједињене Америчке Државе, њени лидери били су принуђени да исхитрено реагују, да повећавају унутрашња задуживања и да штампају новац ради умањивања негативних последица кризе. У овако тешкој ситуацији давали су и неодмерене изјаве о трајању кризе, неодмерене стога јер су биле исувише оптимистичке.

Тешкоће у које су запале САД ставиле су их у дилему да ли да се окрену својој земљи и траже најповољнија и најефикаснија решења за излазак из постојеће кризе, или да баснословни дефицит и кризу у целини, по традицији, пренесу на остале земље да се оне њоме носе и да отплаћују дугове. Ова друга солуција, која је вероватнија, знатно би отежала и проширила постојећу финансијску кризу, а европске земље и још више земље у развоју би бацила у неупоредиво тежу кризу.

Заједничка слабост државника и политичара, а са њима и економиста, у објашњавању постојеће економске кризе, састоји се у то-

ме што је они мање-више узимају једнострано – као чисто финансијску кризу, кризу економске надградње, то јест поремећај финансијских токова, а не и као *симбиом* започете структуралне кризе самог капитализма, који излази из својих вишедеценијских бескризних токова и ствара проблеме који не само да нису очекивани, него и који имобилизују глобалне економске токове.

Тај једнострани феноменолошки приступ постојећој економској кризи допринео је уверењу да криза неће бити дуготрајна и да ће се за годину-две све довести у ред. То би се могло очекивати да се ради само о финансијској кризи. Али, започета структурална криза капитализма тражи не само више времена за отклањање него и *коренијије* подухвате – подухвате који се тичу не само свих одговорних субјеката држава него и самог друштва као целине. При томе, колективни напори за превазилажење постојеће кризе треба да значе партиципацију средствима у општи фонд према *укујном* богатству земље и *одговорности* коју она сноси за настанак постојеће кризе.

Савремена економска криза није тако радикална и јака да доведе у питање опстанак самог капитализма. Али њене последице ће се веома дуго осећати у економском животу капиталистичких земаља.

Друго битно питање које треба размотрити је да ли савремена економска криза може поново реafirмисати и обновити Маркса и његово учење? Многи социолози, политиколози, економисти не само што у то верују него то и практично очекују. Дневна штампа и часописи у низу земаља, укључујући и нашу, пуни су чланака који очекују поновни успон Маркса и марксизма.

Ми сматрамо да ће садашња криза много више извући Маркса и његово учење из заборава и подићи његов углед, него означити његову пуну афирмацију и оживотворење.

За потпуну реafirмацију и оживотворење Марксовог учења, као и за нове велике социјалне покрете, требаће не само знатно више времена него и битно другачији друштвено-економски и историјски услови од садашњих. Потребно је да глобализација елиминисе средњу класу, која је велика подршка постојећем капиталистичком друштву и да драстично сведе постојеће друштво на богате и сиромашне, то јест на две антагонистичке класе, као и да створи тешке услове Марксовог времена.

Нови велики социјални покрети који се рађају у Јужној Америци, нису, глобално узевши, толико јаки да могу битно да мењају друштвено-економске односе и у западним земљама.

Не треба, ипак, губити из вида да постојећи капиталистички систем има бројна, разноврсна и веома моћна средства одбране и самозаштите – не само националне војне снаге него и ефикасне органе власти.

Поред тога, постоји и моћни НАТО пакт који не само да ефикасно обезбеђује спровођење западне политике него је спреман и да је штити агресијама, па чак и да је тиме практично намеће. Најзад, капиталистички систем располаже и моћним мас-медијима којима веома успешно неутрализује револт народа и врло ефикасно брани своје позиције и интересе.

Ако савремени капитализам може још увек да се носи са економском кризом и осталим проблемима човечанства, који се све више отварају, њему предстоји да се у догледно време суочи са низом друштвених проблема, и то не само економских, популационих, еколошких него и социјалних, здравствених и др., које традиционалним методама неће моћи успешно да разреши, и који ће довести у питање његов историјски опстанак. У ствари, проблеми савременог човечанства ће се све више гомилати а капитализам ће имати све мање финансијских средстава и других могућности да их успешно решава, и да тиме очува свој опстанак.

Постојећа глобална економска криза представља драгоцен показатељ и за оцену природе и стања савременог капитализма. Она сведочи да време бескризног капитализма пролази и да капитализам почиње да улази у *нову фазу* – у фазу *усмеравајуће* капитализма.

Можда би се могло рећи да су то почели да наслућују и водећи актери америчке администрације. Према америчкој штампи, председник САД Барак Обама на састанку са својим најближим сарадницима у Белој кући означио је себе као „новог демократу”, а његов министар финансија Тимоти Гајтнер најавио је „нови капитализам”.

„Нови демократа” значи демократу који се одлучио да интервенише у финансијским процесима и економским токовима како би ублажио кризу и олакшао излаз из ње. А „нови капитализам” значи капитализам који се усмерава.

Конзервативна опозиција је те интервентне мере оквалификовала као заокрет ка социјализму и оштро напала владајући врх за напуштање економског либерализма.

Наведене и сличне оптужбе су наивне јер најављене интервенције не задиру у *продукциони* однос – однос *рада и калитијала*. А без измене продукционог односа нема заокрета у правцу социјализма.

Интервентне мере и усклађивање капитализма са новом ситуацијом су погодне за ублажавање постојеће кризе и поспешивање изласка из ње, али су недовољне за усклађивање савременог капитализма са задацима времена.

Од свих државника најрадикалнији у овом погледу био је француски председник Никола Саркози, који је постојећу економску кризу оценио као крај саморегулације капитализма. „Са саморегулацијом је свршено. Са *laisse-fair* је свршено, са идејом о свемогућем тржишту које је увек у праву је свршено”, па нам је само неопходно „преуређење капитализма”.

Саркози је био најрадикалнији, али није пружио праву алтернативу – једну крајност (тржиште) заменио је другом (спољном регулативом).

Треба рећи да интервентне мере не могу сасвим истиснути тржиште и да га сасвим замене. Исто тако, ни држава не може да тако добро функционише ако би потиснула тржиште. Требаће изнаћи тако суптилну дијалектику тржишта и државе која ће посредовањем (а не елиминисањем једног или другог фактора) моћи да ваљано обезбеди нормални ток економског живота друштва.

После две историјске провере – совјетског друштва које је потпуно негирало тржиште и све до крајњих граница регулисало путем државе, и савремене западноевропске провере која је све наде полагала у тржиште а државу потпуно елиминисала из економског живота друштва, постаје сасвим јасно да се супротности морају посредовати и усклађивати а не једна другу да искључује и негира.

Суптилна дијалектика за коју пледирамо ће један пол или полугу за одређено време релативизовати а другу фаворизовати и обратно, валидно једног или другог проверавати стабилношћу економског система и динамиком економског кретања друштва. На тај начин, тржиште и држава, дерегулација и регулатива постају интерне мере за излазак из постојеће економске кризе. Али, ако су оне довољне за усклађивање токова савремене економије, оне никако нису довољне за глобално оздрављење капитализма као друштвено-политичког система. За то је неопходна својеврсна перестројка.

Француски председник Никола Саркози је употребио термин преуређивање, што је у суштини тачна дијагноза, али он није отишао даље од тога. Ни самит Г-20 у Лондону није ништа назначио у том смислу.

Пошто пледирамо за перестројку капитализма као историјску неопходност, ми ћемо је и конкретније овде назначити.

Глобално узевши, престојавање савременог капитализма треба да обезбеди праведнију расподелу националног богатства у државним и глобалним размерама, јер је постојећа расподела драматично неправедна. Јер, развијене земље још увек користе природна и друга богатства мање развијених и неразвијених, а ове последње све више тону у беду све до буквалне глади.

Праведнија расподела националног богатства подразумева и *социјализацију профита*.

У вези са социјализацијом профита, треба свакако рећи да је она, захваљујући искоришћавању колонија, као и неразвијених земаља, у низу западних држава – Шведској, Данској, Швајцарској, нордијским земљама, па и Немачкој, добрим делом већ остварена. Али, у осталим капиталистичким земљама она је недовољна. Глобално узевши, она је, у ствари, испод реалних могућности, а уз то и захтева времена.

Права социјализација профита налаже завођење *двосирукој* опорезивања богатих за рачун сиромашних, опорезивање саобразно *укујном* богатству и опорезивања саобразно оствареном *јодушињем* приходу. Ту спада и завођење пореза на луксуз који мора бити енорман.

Престојавање савременог капитализма треба да обезбеди и формирање система *ујрављања глобализацијом*, јер без управљања глобализацијом нема отклањања економских поремећаја и криза.

Питање које се с тим у вези поставља гласи: да ли савремени капитализам – његови битни актери, имају снаге да доминирају глобализацијом или су они за то сада неспособни, јер је она већ надмашила њихове снаге. А затим, да ли се они могу договорити да ту доминацију и фактички остваре.

Било како било, доминација над глобализацијом представља битан услов усклађивања савременог капитализма са захтевима нашег времена.

Без свега наведеног нема праве економске стабилности и пристојног животног стандарда. А без тога нема ни социјалног мира и друштвене стабилности.

Пошто ће постојећа економска криза знатно заоштрити тензије у друштву и подстаћи различите видове екстремизма, са разлогом се може претпоставити да савременом капитализму прети и пара-

лелна *социјално-политичка криза*, која би могла бити много дубља и драматичнија од сада постојеће.

Савремени капитализам је исувише похлепан, себичан, алијенантан и револтантан. У трци за профитом он се бахато односи према радницима, закида им припадности и манипулише на разне начине како би увећао сопствене приходе. Често избегава чак и обавезе које проистичу из закона. Поред тога, добар део пословних људи чине новопечени богаташи – тајкуни, који су, уза све то, најчешће без културе и образовања, и који се недостојно односе према интелектуалном и стручном саставу својих предузећа.

Због свега тога запослени су веома озлојеђени, мрзовољни и револтирани.

Све наведено ствара не само револтантну ситуацију сличну оној из 1968. године него и атмосферу побуне.

Обнова револта из 1968. године не само да је могућна него је, по свој прилици, већ и започела. Бунт милиона паришких радника, манифестован пре неколико недеља, о коме је веома опширно писала и наша штампа, може да буде најаву општег бунта против постојећих западних друштвено-политичких система.

Овај евентуални револт био би неупоредиво шири и радикалнији, јер је онај из 1968. године инспирисала и предводила интелектуална професорска и студентска елита, и он је био без масовне радничке потпоре, због чега није ни могао успети, док би овај садашњи чинили раднички слојеви подржани од стране интелектуалних елита, због чега би могао бити крајње опасан.

Велика опасност паралелне социјално-политичке кризе додатно говори да је савременом капитализму неопходна перестројка – престројавање у духу нашег времена.

Ако водећи капиталистички актери, државници и политичари не обратe пажњу да се налазе на историјској прекретници и не започну престројавање друштвено-политичког система у напред назначеном смислу, неспутана и галопирајућа глобализација изазваће све већу пауперизацију, а ова, пре или касније, нову и још драматичнију кризу – *кризу љади*. Тада ће гладни постати главни субјекти светске историје. А гладни увек прибегавају најдраматичнијим мерама. Наместо неостварене социјализације профита, свакако ће уследити експропријација капитала.

